

Makale Geliş | Received: 01.11.2025
Makale Kabul | Accepted: 20.01.2026
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1815078

Yusuf KILIÇASLAN

Dr. Öğr. Üyesi | Assis. Prof.

Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı,
Balıkesir- TÜRKİYE
Bandırma Onyediy Eylül University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of General Turkish
History, Balıkesir-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-9056-777X
yusufkilicaslan@bandirma.edu.tr

Kazan Valiliğinin Mamadış İlçesinde Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti'nin Eğitim Faaliyetleri (1867-1905)

Öz

Bu çalışma, XIX. yüzyılda Kazan Valiliği'nin Mamadış ilçesinde Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerini incelemektedir. Çarlık Rusya'sının İdil-Ural bölgesinde uyguladığı din ve kimlik politikaları, bölgedeki Tatar, Çuvaş, Çeremiş ve diğer Gayri Rus toplulukları hedef almıştır. 1552'de Kazan Hanlığının işgaliyle başlayan Ortodoksların politikaları, 1867'de kurulan Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti ile kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Cemiyetin amacı, eğitim aracılığıyla Ortodoksluğu yaymak, yerel dillere dinî metinler çevirmek ve gayri Rus halkları Rus devletine daha bağlı kılmaktır. 1870'lerden itibaren Mamadış ilçesi, bu faaliyetlerin en yoğun şekilde uygulandığı merkezlerden biri haline gelmiştir. Cemiyet tarafından açılan okulların sayısı ve öğrenci sayısı yıllar içerisinde artış göstermiştir. 1873'te 21 olan okul sayısı 1899'da 33'e çıkmıştır. Öğrencilerin önemli bir kısmını Krişin Tatarları oluştururken Çuvaş, Çeremiş ve Rus öğrenciler de eğitim sürecine dâhil olmuştur. Eğitim müfredatı, Ortodoksluğun temel kaidelerini öğretmeye ve Rus dilini yaygınlaştırmaya yönelik hazırlanmıştır. Cemiyetin çeviri faaliyetleri ve okul ağının genişlemesine rağmen Müslüman toplulukların kimlik ve dinî bağlılıklarını korudukları görülmektedir. Dolayısıyla Mamadış ilçesindeki eğitim girişimleri, kısa vadede okul ve öğrenci sayısında artış sağlasa da uzun vadede gelişim gösterememiştir. Çalışma, bu yönüyle Rusya'nın misyonerlik faaliyetlerinin sınırlı etkilerini ortaya koymaktadır. Çalışma, bu yönüyle Rusya'nın misyonerlik faaliyetlerinin sınırlı etkilerini ortaya koymaktadır. Arşiv belgeleri, yerel tepkiler ve idari raporlar üzerinden sürecin çok katmanlı dinamikleri ayrıntılı biçimde analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rus Çarlığı, İdil-Ural, Misyonerlik, Tatar, Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti.

Educational Activities of the St. Guriy Brotherhood in the Mamadysh District of the Kazan Governorate (1867–1905)

Abstract

This study examines the educational activities carried out by the St. Guriy Brotherhood Society in the Mamadysh district of the Kazan Governorate during the 19th century. The religious and identity policies implemented by Tsarist Russia in the Volga–Ural region targeted the Tatars, Chuvash, Cheremis, and other non-Russian communities. The Orthodoxization policies that began with the conquest of the Kazan Khanate in 1552 acquired an institutional framework with the establishment of the St. Guriy Brotherhood Society in 1867. The society aimed to spread Orthodoxy through education, translate religious texts into local languages, and strengthen the loyalty of non-Russian peoples to the Russian state. From the 1870s onward, the Mamadysh district became one of the main centers where these activities were most intensely implemented. The number of schools opened by the society, as well as the number of students, increased over the years: while there were 21 schools in 1873, this figure rose to 33 by 1899. A significant portion of the students were baptized Tatars (Kryashens), but Chuvash, Cheremis, and Russian students also took part in the educational process. The curriculum was designed to teach the basic tenets of Orthodoxy and promote the spread of the Russian language. Despite the society's translation efforts and the expansion of its school network, Muslim communities largely retained their religious and cultural identity. Thus, although the educational initiatives in the Mamadysh district led to a short-term increase in the number of schools and students, they failed to achieve long-term success. In this respect, the study reveals the limited impact of Russia's missionary activities. Through archival documents, local reactions, and administrative reports, the multi-layered dynamics of the process are analyzed in detail.

Keywords: Tsarist Russia, İdil-Ural, Missionary, Tatar, Brotherhood of Saint Guriy.

Giriş

Rusların, Kazan Hanlığını işgali (1552) ile birlikte İdil-Ural bölgesinde idare el değiştirmiştir. Çarlık Rusya, Kazan vilayeti özelinde bölgeye özel ihtimam göstermiş kılıç ile alınan bu toprakların Ortodokslaşırma ve Ruslaşırma girişimleri sayesinde elde tutulabileceğine iman etmiştir. Moskova Metropolitanin, IV. İvan'a Kazan seferine çıkarken yazmış olduğu mektubun içeriği bunu doğrular niteliktedir (Pravoslavny Sobesednik, 1864, s. 18). Kazan'ın işgalinden 3 yıl sonra Aziz Guriy bölgeye gönderilmiş ve kendisine önemli bir bütçe tahsis edilmiştir. Ancak Aziz Guriy'nin (1564) erken ölümü üzerine bölgede istenilen Ortodoks yapılanması faaliyete geçirilememiştir. Zorla toprakları ellerinden alınan İdil-Ural'ın yerli topluluklarının sert mukavemeti Rusların bölgede yerleşme planlarını değiştirmiştir (Pravoslavny Sobesednik, 1864, s. 221).

XVI ve XVII yüzyıl misyonerlik ve Ruslaşırma faaliyetlerinin zayıf olduğu bir zaman dilimidir. XVIII. yüzyılda vaftiz hareketi bazı teşvik ve hediyeler ile hız kazanmış ve İdil-Ural bölgesinde Kreşin olarak adlandırılan ve çoğunluğu Tatarlardan oluşan bir topluluk ortaya çıkmıştır. İdil-Ural bölgesinde Rus yerleşimleri manastır topraklarında kurulmuştur. Ruslar Sibiry'a da olduğu gibi yerleşim yerlerinin yanına kale ve kiliseler kurmamış, müstakil ve büyük arazilerde manastır çiftlikleri kurmuş, Rus ve Kreşinleri buralarda ikamet ettirmişlerdir. XVIII. yüzyılın ortasında Kazan bölgesindeki manastır çiftlik ve köylerinde yaşayan erkek nüfus toplam 12.000 kişidir. Bu rakama çocukları ve kadınları da eklersek ortaya yaklaşık 30.000 bin civarı bir insan nüfusu çıkmaktadır. Çarlık hükümeti o dönem Kazan bölgesinin Rus göçmenler tarafından sömürgeleştirilmesine odaklanmıştır. Kazan ilinde kadın ve erkek manastırlarının toplamı 359, sahip oldukları arazilerin varlığı ise 2.250 desyatindir (yaklaşık olarak 24.581 dönüm). Manastırlar aynı zamanda balıkçılık, konut ve değirmenler için kira geliri elde etmektedir. Manastır arazileri, toprak sahiplerinin arazileri gibi, verimli topraklarıyla bilinen bölgelerde yer almakta ve değirmenler en verimli nehirlerin kıyısında bulunmaktadır. Burada, genel olarak, Kazan ili topraklarındaki yabancıların dağılımı ve Rus hükümeti kolonizasyonunun iki ana temsilcisi olan toprak sahipleri ve manastırların işgal ettiği arazi miktarını gösteren sayısal veriler yer almaktadır. Manastır arazilerinin miktarı XIX. yüzyılda önemsizdir, ancak XVIII. yüzyıldan önce durum böyle değildir (Pravoslavny Sobesednik, 1864, s. 10). O dönemde kaynakların belirttiğine göre Rusya'da zorlu bir sosyal ve ekonomik yapının olduğu aşıkârdır. Toprak kanunu, köylülerin nakli gibi konuların köylülerin lehine sonuçlanmaması Rusya'dan yeni işgal edilen topraklara göçü hızlandırmıştır. Bu nedenle, yeni topraklara yerleşmeye gönüllü olanlar Rusya'dan kaçmış ve manastır çiftliklerine sığınmıştır (Pravoslavny Sobesednik, 1864, s. 220). Bu uygulamaların sonucunda oluşan yerleşim yerlerinden birisi de Mamadış'dır.

Bugün, Tataristan'ın kuzeydoğusunda yer alan Mamadış ilçesinin kuruluşu; Çar Mihail Federoviç'in emri ile 3 Haziran 1617 yılında Nogay Tatarlarının gelişi üzerine Başrahip Kornil ve kardeşlerine Vyatka Nehri üzerinde kaleler inşa etme görevi vermesiyle gerçekleşmiştir (Pravoslavny Sobesednik, 1864, s. 216,217). Zamanla Kreşinler ve Rusların yoğun yerleşimine maruz kalan Mamadış'ın etrafında çok sayıda köy kurulmuştur. Kurulduğu günden itibaren Kreşinlerin yoğun yerleşiminin bir kısmı Nogay Tatarları ile açıklanabilirken, diğer nüfus ise Tatarlar arasında vaftiz yoluyla ayrılan tebaa olsa gerekir.

Kazan, Müslüman nüfus yoğunluğu ile öne çıkarken, Mamadış ilçesi Kreşin Tatarlarının merkezi haline gelmiştir. Bu bağlamda Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti'nin ve diğer misyoner kuruluşların yoğun faaliyet gösterdiği bölgelerin başında Mamadış gelmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Mamadış örneğinin yalnızca yerel bir vaka olarak kalmamasıdır. İdil-Ural bölgesinde XIX. yüzyılda uygulanan misyonerlik faaliyetlerinin genel eğilimleri, Mamadış üzerinden gözlemlenebilmektedir. Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti, 1867'de Kazan'da kurulmuş ve özellikle eğitim aracılığıyla gayri Rus topluluklar arasında Ortodoksluğu yaymayı hedeflemiştir.

Yerel dillerde çeviri çalışmaları, öğretmen yetiştirme faaliyetleri ve okul ağının genişletilmesi bu stratejinin temel unsurları olmuştur.

Bu çalışmada, 1867–1917 yılları arasında Mamadış ilçesinde yürütülen eğitim faaliyetleri incelenecek; misyonerliğin başarısı, sınırlılıkları ve Kreşin toplulukları üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Araştırma, cemiyetin raporları ve dönemin misyoner kaynaklarına dayanmakta olup, Çarlık Rusya'sının dinîpolitik stratejilerinin bölgesel düzeydeki yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

İdil-Ural Bölgesinde Ortodoksluğun Yayılması ve Kreşinler

Kazan Hanlığının Ruslar tarafından 1552 yılında işgal edilmesi, İdil-Ural Bölgesinde özellikle dinî anlamda karmaşık bir durum ortaya çıkarmıştır. Rus Çarlığının devlet politikasının bir tezahürü olarak, IV. İvan zamanında yerel halkın dinî birliğini sağlamak maksadıyla 1555 yılında Kazan'da bir piskoposluk tesis edilmiştir (Majarovskiy, 1871, s. 22). Rus kaynaklarında İdil-Ural bölgesinde yeni vaftiz adı altında kaydedilen Tatarların tarihi Kazan Hanlığının işgalinden (1552) sonra gerçekleşmiştir. 1553 yılında Safa Giray Utyamış'ın küçük oğlu ve Kazan Hanlığının son hükümdarı Yedigâr Muhammed Moskova'da vaftiz edilerek Ortodoks Hristiyan olarak kaydedilmiştir (İshakov, 2017, s. 189). Bu olay Ortodoks Hristiyanlığın Kazan Tatarları arasında sürecin başlangıcını işaret eden ideolojik emsal haline gelmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Hristiyanlığa geçiş neredeyse yok denecek kadar azdır. Bunun arkasında yatan başlıca nedenler, bölgenin yeni işgal görmüş olmasından sebep sürekli çıkan ayaklanmalar, misyoner ağının gelişmemiş olması ve siyasi istikrarsızlık gösterilebilir. Bu yüzyılda misyonerliğin genel karakteri tüm misyonerlik bölgelerinde olduğu gibi nüfuz sahibi Tatarların vaftiz edilmesi olarak karşımıza çıkmakta ve zorlama yoluyla Hristiyanlaştırmak yerine cezaların affı karşılığında vaftiz edilme yöntemi sıkça başvurulan bir uygulama olarak öne çıkmaktadır (Aktı Sobraniye, 1838, s. 258,261; Pravoslavny Sobesednik, 1864, s. 183).

Vaftiz hareketi, Rus Çarlığının İdil-Ural bölgesinde hâkimiyetini pekiştiren en önemli unsurdur. Dinîpolitika üzerinden Ortodoks olmayanların devlete bağlılığını sağlamak Rusların en temel gayesi olmuştur. Bunun ilk meyvesini 1555 isyanında Çeremişlerin Rusların tarafında saf tutmasıyla almışlardır. Yeni vaftizliler, İdil-Ural bölgesinde Rus devletinin temel dayanağı haline gelmişlerdir (Majarovskiy, 1871, s. 22; İshakov, 2017, s. 190). Kazan bölgesinde misyonerliğin tarihi ise ilk Kazan Metropoliti Keşiş Guriy'nin bölgeye gelmesiyle (1555) başlatılmaktadır. Ancak 1560'lı yıllarda Kazan bölgesinde misyonerlik faaliyetleri Tatarların sert tutumu ve mukavemetinden ötürü durdurulmuştur. Guriy, hastalığından ötürü 1564'te ölünce Kazan metropolitliği bağımsız bir piskoposluk haline gelememiştir. Tatar dilini çok iyi konuşabilen Spaso-Preobrajenskiy Manastırı başrahibi Varsafony 1567'de Tver Piskoposu olarak atanınca, Kazan bölgesinde vaftiz merkezi Spaso-Preobrajenskiy Manastırı olmuştur (İshakov, 2017, s. 190,191). Manastır; 3, köy, bir mezra ve 44 avludan oluşan çorak bir arazi üzerine kurulmuştur. (Spisok s Pistovih Knig po g. Kazani, 1877, s. 76).

Bu dönemden itibaren Piskoposluk ve manastır topraklarında bulunan köylerde vaftiz XVI-XVII. yüzyıllarda yoğun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Yabancı bir kültür çevresinde yaşayan Tatarlar zamanla mezhepsel, kültürel ve etnik kimliklerini kaybetmişlerdir (İshakov, 2017, s. 191). XX. yüzyılda Kazan vilayetinin Mamadış bölgesindeki köylerde Toktaraov, Yunusov, Suleimanov, Basalev, Saparov, Kuteev vb. Tatar soyadına sahip Rus köylülerin varlığı bu durum ile açıklanabilmektedir (Nkolayev, 2016).

Kreşin Tatarlarının veya Hristiyan Tatar grubunun varlığına dair ne hanlık kaynaklarında ne de Rus kaynaklarında bilgi yoktur. Rus kaynaklarında Kazan Hanlığında yaşayan Hristiyanların varlığı zikredilmiştir, lakin bunlar hâkim unsur yani Tatar değildir. Kazan Hanlığı ile Moskova Çarlığının uzun süre rekabet halinde olmasından mütevellit halk arasında böyle bir grubun varlığı Ruslar için stratejik bir hamle, yani Kazan tahtında hak iddia etme noktasında kullanılabilirdi. Bu

durumda ortaya çıkan netice, Kreşin Tatarlarının XVII. yüzyıldan sonra kademeli olarak vaftiz edilen Fin-Ogur, Kalmık, Çeremiş ve Tatarların bir etnogenezi sonucu olduğunu göstermektedir. Bunu XVIII. yüzyılda yapılan uygulamalar doğrulamaktadır.

Yeni vaftiz edilenlerin Müslüman Tatarlar ile bir arada yaşamasına müsaade edilmemiştir. Kutsal Sinod'un 13 Nisan 1744 tarihli emri ile; 200 ila 300 erkek Müslüman Tatar'ın yaşadığı köylere aralarında Kreşinlerin olmaması şartıyla cami yapılmasını, vaftiz edilenlerin sayısının Tatarların nüfusuna oranı onda birden az ise başka köylere nakledilmeleri, eğer bu sayı bunun üzerinde ise buldukları köylerde bırakılmaları bildirilmiştir. "Babaları vaftiz edilmiş ve eğer çocuklar 12 yaşından küçük ise babaları çocukların yanlarında bırakılmalı" ifadesi çocukların ileride Ortodoksluğu seçme ihtimali göz önünde bulundurularak alınmış bir karardır (Pravoslavny Sobesednik, 1867, s. 318,319). Eğer bu durum gerçekleşirse tüm aile Kreşin ve Rus yerleşimlerine taşınmış aksi durumda herkes dinine göre yerleşim yerlerine sevk edilmiştir.

XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğine gelindiğinde Kazan Valiliği farklı topluluklardan 1.670.000 nüfusa sahip iken bunun 697.490 Rus'tur. Tatarların nüfusu ise 451.786 kişi iken bunların 400 binden fazlası İslam dinine mensup, 40.023'ü de Kreşin olarak kayıtlarda zikredilmektedir (Godičnoe Sobraniye, 1873, s. 12). Aradan geçen 22 yıllık süre zarfında Pravoslavny Blagovestnik'te bildirildiğine göre; Kazan vilayetinde 44.208 Kreşin Tatar nüfusu bulunmakta ve yaklaşık 4.000 kişilik bir fark ortaya çıkmaktadır. Müslüman Tatarların nüfusu ise 603.866 kişidir. Müslüman nüfusu 1872 verilerine göre yaklaşık yüzde elli artış göstermiştir (Pravoslavny Blagovestnik, No: 1, 1894, s. 15,16). Bu sayısal veriler misyonerlerin ve Rus idarecilerin dikkatinden kaçmamış, Kazan vilayetinde vaftiz edilenler ve edilemeyenlerin bir arada yaşamasına müsaade edilmemiş ve giyim kuşamları kimliğini yansıtacak şekilde belirgin hale getirilmiştir. Tatar-Muhammedilerden fizyonomileri bakımından farklı olan vaftiz edilmiş Tatarlar, giyim tarzları bakımından da farklılık gösterir. Bu konudaki fark şudur: Müslümanların erkekleri, yalnızca kırsal kesim sakinlerinden, yani köylülerden bahsederken, beyaz yünden bir kaftan (çıkmyan) giyerlerken, vaftiz edilmiş Tatarlar gri yündendir ((Pravoslavny Blagovestnik, No: 1, 1894, s. 16,17,18). Altında yatan neden ise ihtida (geri dönüş) hareketinin önüne geçmektir. Propaganda ve eğitim misyonerlerin hem karşı tez oluşturma hem de mevcut durumu koruma üzerine başvurduğu başlıca yöntemlerdir. Bu tarihsel arka plan 1867'de kurulan Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti'nin faaliyetlerini anlamak için değerlidir.

Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti ve Eğitim Faaliyetleri

Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti'nin misyonerlik faaliyetleri 4 Ekim 1867'den 1918'e kadar devam etmiştir. Diğer misyoner cemiyetleri ile birlikte Çarlığın lağvedilmesinin ardından kapatılmıştır. Cemiyet, Kazan ve çevre piskoposluk bölgelerinde 50 yıl boyunca faaliyet göstermiş ve tarihinde hem başarılı hem de kriz dönemleri yaşamıştır. XIX. yüzyılın ortalarında Kazan bölgesindeki misyonerlik faaliyetleri derin bir kriz içine girmiştir. İdilUral Bölgesi halklarının önceki dönemlerdeki resmi Hristiyanlaştırma çabaları, özellikle XIX. yüzyılda önemli bir hal alan vaftiz edilmiş kişilerin düzenli olarak putperestliğe veya İslam'a yönelmesi krizin ana nedenidir. Böylelikle XIX. yüzyılın ilk yarısında Gayrı Ruslar arasında yeni misyonerlik biçimleri ve yöntemleri arayışı başlanmış, cemiyetin ortaya çıkışında bu durum oldukça etkili olmuştur. Sorunu çözecek eğilimlerle 4 Ekim 1867'de ilk misyonerler Aziz Guriy ve Varsofoniy'i anma gününde Kutsal Kardeşlik Guriy Cemiyeti, Kazan Kilisesinde yapılan bir törenle açılmıştır (Otkritie Pravoslavno, 1867, s. 1).

Açılış töreninde Konseyin resmî bayrağının bir tarafında Guriy diğer tarafında ise Meryem'in resmi yer almıştır. Bu bayrağı ilk olarak İlminskiy devralmış ve ölünceye kadar taşımıştır (Topsakal, 2021, s. 360). Cemiyetin kurulduğu toplantıda Çeboksarı Piskoposu Guriy, Kazan İlahiyat Akademisi Rektörü Arhimandit İnnokent ve Kazan Vali Yardımcısı Razov gibi önemli isimlerde yer almıştır (Otkritie Pravoslavno, 1867, s. 1).

Kardeşlik Cemiyeti'nin kuruluş gayesi Ortodoks Hristiyanlığı Gayri Ruslar arasında eğitim yolu ile yaymaktır. İlk toplantısını yukarıda zikredilen tarihte yapan Cemiyetin ulaşmaya çalıştığı dört madde ise şu şekilde Kazan Bölgesi Eğitim Müdürü Şestakov tarafından deklare edilmiştir. Birinci madde Kazan Kreşin Okulu'nun faaliyetlerinde destek sağlanması olarak belirtilmiş, ikinci madde ise İlminskiy ve Timofeyev'in okullarını örnek alarak yeni eğitim kurumları açmayı kapsamaktadır. Üçüncü madde eğitime destek verecek malzemelerin temini hususunda iken son madde ise ana dilde eğitim verecek okulların yaygınlaştırılmasını içermektedir (Topsakal, 2021, s. 361).

Tarihî süreç içerisinde İslamiyet karşısında üstünlük sağlayamayan misyonerler Ortodoksluğun temel kaidelerini Gayri Ruslar arasında anlaşılabilir hale getirmek için çalışmalarına hız vermiştir. Bu bağlamda Cemiyet tarafından 1875'te bir çeviri komisyonu kurulmuştur. N. İ. İlminskiy'nin başkanlığını yaptığı büronun diğer üyeleri, A. Malov (Malov için ayrıca bkz Gökgez, 2007) V. T. Timofeev ve Başrahip Bliznovsky idi. Komisyon tarafından yayınlanmak üzere onaylanan ilk çeviri, vaftiz edilmiş Tatarlar bir öğretmen olan Boris Gavrilov tarafından yapılan, "*Hristiyanlığın Müslümanlığa Üstünlüğü Üzerine*" adlı eserinin Tatarca çevirisidir (Otçet Deytelnosti, 1876, s. 24). Yabancı dile tercüme hususunda çevirileri kontrol eden ve denetleyen ana figür N. İ. İlminskiy'dir. Tmofeev ve Boris Gavrilov Tatar dillerinde çeviriler yaparken aynı zamanda Votyak dilinde çevirilerde Gavrilov tarafından gerçekleştirilmiştir. Çeremiş dilinde çeviriler ise Diyakoz Gavril Yakovlev tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan tercümelemlerin tamamının İlminskiy'nin onayından geçmeden yayınlanması söz konusu değildir (Otçet Deytelnosti, 1875, s. 20). Tercüme bürosunun en etkili isimlerinden birisi de belirli bir süre Ostroumov'un isteğiyle Türkistan'da görev yapan ve 1892 yılında Aziz Guriy Cemiyetine katılarak, İslâm karşıtı yayınların yöneticisi olan Maşanov'dur (Alp, 2015, s. 219).

İlminskiy'nin çalışmaları, Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti'nin gelecekteki faaliyetlerinin temelini oluşturarak sistemli hale getirmiştir. Böylelikle, Cemiyetin çalışmaları Rus toprakları içinde yer alan tüm misyonerlik şubelerinde olumlu etki yaratmıştır. Cemiyet XIX. yüzyıl Rusya'sında kurulan tek kardeşlik değildir. Diğer misyoner cemiyetleri genellikle büyük katedral veya manastırlarda piskoposluk izni ile kurulmuştur. Aziz Guriy Cemiyeti'nin farkı ise uygulamaları Rus devlet politikasının bir parçası olarak Mamadış gibi taşra şehirlerinde etkili olmuştur. Cemiyet bu yönüyle tüm misyoner cemiyetlerinden farklı bir noktadadır. Cemiyet; misyon, eğitim-öğretim, çeviri ve yayıncılık farklı faaliyetlerde bulunmuştur. Bu çeşitlilik Gayri Ruslar arasında misyonerlik faaliyetlerini güçlü kılarken, toplum bilincini güçlendirmek ve geliştirmek üzere etkili şekilde kullanılmıştır. Doğal olarak ilk hedef Müslümanların yoğunlukta yaşadığı bölgeler değil Kreşin yerleşimleri seçilmiştir.

Bu bağlamda 1872-73'de Kazan'da Merkez Kreşin Okulu'ndan başka sadece iki Kreşin Okulu bulunmaktadır. Kazan yakınlarında barut fabrikasının içerisinde yer alan bu okulda beş kız beş erkek olmak üzere on Kreşin çocuğu ve kız erkek karışık 35 Rus çocuğu bulunmaktadır. Okul öğretmeni bir Rus ve Kreşin Tatarı Nikolay Egorov'dur. Diğer okul ise Apazova köyünde açılmış yirmi beş erkek ve beş kız çocuğu eğitim görmüştür (Godiçnoe Sabraniye, 1873, s. 39). Buradan da anlaşılacağı üzere Kreşinlerin nüfus oranları Kazan'da düşüktür. Mamadış ilçesinde ise okul yoğunluğu göze çarpmaktadır. 1872-73 Raporlama yılında cemiyetin okul toplam okul sayısı 51 iken bunların 21'i Mamadış ilçesindedir (Godiçnoe Sabraniye, 1873, s. 39,49).

Mamadış İlçesinde ve köylerindeki okul dağılımı 1873-74 raporlama yılına göre şu şekildedir. Sela Abdey Prihodunda; Teplom Bolot, Bolşih Artaşah, Verhнем Arnyat, Staroy İrkturm Jenskaya i Mujskaya, Drevne Tri Sosn okuludur. Sela Berusta Prihodunda Vilademir ve Koluşah köyünde iki, Sela Tabeli prihodunda Nikiforovoy okulu bulunmaktadır. Sela Yukaçey Prihodunda; Yukaçah, Kamorovk, Tatlyar ve Ernsk olmak üzere 4 okul bulunmaktadır. Uryas Uçey Prihodunda Uryas Başah okulu, Sela Çürmih Prihodunda aynı isimli ve Yanlyyah okulu

bulunmaktadır. Sela Nırvı Prihodunda Pernerdiyakah okulu, Sela Sekenes Prihodunda Pakşin köyünde de bir okul bulunmaktadır. Mamadış bölgesinin merkezi prihodlarından olan Elişeva'da iki merkez iki köy okulu olmak üzere 4 okul (Elişev, Savruşi, Bolşoy Savruşi ve Sosnovom Mıs) bulunmaktadır (Otçet o Deytelnosti, 1875, s. 7,8). Kazan genelinde 1875 yılında ise Kardeşlik Cemiyeti'nin 60 Kreşin okulundan 22'si ise Mamadış ilçesindedir. Bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısının toplamı ise 2000 kişidir (Otçet O Deytelnosti, 1876, s. 4,7,8,9). Okul ve öğrenci sayılarında yaşanan düzenli artış misyoner raporlarına yansımaktadır. Cemiyet tarafından eğitim-öğretim hakkında tutulan raporlar belirli periyotlarda yayınlanmakta ve takip edilebilmektedir.

Cemiyet'in etkisi ilerleyen yıllarda daha net ortaya çıkmaktadır. Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti'nin kontrolündeki okul sayısı 1887-88 raporlama yılında 102 iken toplam öğrenci sayısı 2.918 kişiye yükselmiş ve yaklaşık on yılda yüzde elli oranında bir artış söz konusudur. Ancak cemiyetin raporunda belirtildiğine göre bazı okullarda sayım yapılmadığı dolayısıyla bu rakamların değişebileceği ifade edilmektedir. Kreşin Tatarları 57 okulda kız erkek karışık olmak üzere 1.829 öğrenci ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Yine Çuvaşlar kız erkek karışık vaziyette 32 okulda, 621 kişidir. Bu okullarda eğitim gören toplam Rus öğrencilerin sayısı ise kız erkek karışık olmak üzere 632 kişidir (Otçet Bratstva, 1888, s. 14). Rus öğrenci sayısının Kreşin Tatarların neredeyse üçte birinden az olması tesadüfi bir durum değildir. Sıkça vurguladığımız üzere Kreşinler (Çuvaş, Tatar, Çeremiş vs) üzerinde önemle durulması, Rusların İdil-Ural'da varlığını sağlamlaştırmak için bir halk kitlesi yaratma arzusunun ürünüdür. Kardeşlik okullarında öğrencilerin dışında öğretmenlerin çoğunluğu da Tatar-Kreşin Merkez Okulu'ndan mezun Tatarlardan oluşmaktadır (Otçet Bratstva, 1888, s. 16).

Cemiyetin raporları içerisinde en önemlilerden birisi yirmi ikinci kardeşlik yılı münasebetiyle oluşturduğu 1898-99 faaliyet raporudur. Bu sayede Mamadış ilçesinde yer alan okullarda bulunan öğrencilerin sayısı ayrıntılı olarak takip edilebilirken kıyaslama da yapılabilmektedir. 1872-73 raporunda Bolşih Artaşah okulunda 34 erkek 14 kız, 1898-99 raporunda 51 erkek, 21 kız öğrenci kaydedilirken, kız ve erkek öğrencilerin okulları ayrı olarak belirtilmiştir. Staroy İrktrum köyündeki okulda 1873 raporunda 4 kız çocuğunun okuduğu bildirilirken, 1898-99'da 19 Kreşin, 29 Rus çocuğu kayıtlara geçmiştir (Godičnoe Sobraniye, 1873, s. 40; Otçet o Deytelnosti 1900, s. 34,37). Bu veri Mamadış bölgesinde eğitimin yaklaşık 25 yıllık bir zaman diliminde eskiye nazaran oldukça yaygınlaştığını gösterirken aslında dikkat edilmesi gereken husus 29 Rus çocuğudur. Bu bilgi Rus yerleşimlerinin köylerde yoğunlaştığını gösteren kıymetli bir delildir. Mamadış ilçesinde köylerle birlikte Kreşin öğrencilerin toplam sayısı bu raporlama yılında erkek öğrenciler çoğunluğu oluşturmakla birlikte kız-erkek toplam 930 kişidir (Otçet o Deytelnosti, 1900, s. 34,38). 1887-88 raporunda 57 Kreşin okulunda 1829 öğrenci bulunmakta iken Mamadış bölgesinde 33 okulda öğrenci sayısının 930 kişi olarak belirtilmesi önemli bir nokta olarak görünmekte veriler üzerinden Ortodoks misyonerliğinin bölgede çok başarılı olmadığını belirtmek mümkün hale gelmektedir. Başka bir husus ise yaklaşık 30 yıllık süre zarfında okul sayısının artışı da eğitimin gelişimine zıt görünmektedir. Mamadış ilçesinde ilk veriler 22 okul bulunduğuna işaret ederken 1899 yılında bu sayı kız okullarının da ayrı olarak sayılmasından mütevellit 33 olup fazla bir değişiklik gözlemlenememektedir. Okulların eğitim içeriği hakkında ilk raporlama yıllarında yeterli bilgi mevcut değildir. Çeviri faaliyetlerinin 1875'ten itibaren yoğunlaştığını da göz önünde bulundurduğumuzda muhtemelen eğitim müfredatı dinî ve dil ağırlıklı bir eğilim göstermektedir. Sonraki raporlama yıllarında cemiyetin okul ağının daha da yaygınlaştığı göze çarpmaktadır.

Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti'nin 1898-99 yılı faaliyet raporunda Mamadış İlçesinden Kazan Merkez Kreşin Okulundan mezun olan 38 erkek öğrenci kız okulundan mezun 14 öğrenci bulunmaktadı (Otçet o Deytelnosti, 1900, s. 8,9). İdil-Ural Bölgesinde yürütülen eğitim faaliyetlerinin merkezi Kazan şehridir. Merkez okullarda yetiştirilen öğrenciler daha sonra öğretmen olarak kendi ilçe ve köylerinde öğretmenlik yapmışlardır. Önceki dönem raporlama

yıllarında eğitim müfredatı hakkında yeterli bilgi yer almamış, 1988-89 raporlama yılında Kazan Merkez Kreşin Okulunda yürütülen eğitim faaliyetinin müfredatı geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Cemiyetin raporunda belirttiği üzere birinci sınıflarda; Sabah ve akşam duaları ve bu dualarda yer alan dogmatik ve ahlaki gerçeklerin ayrıntılı bir açıklaması. b) İnanç Bildirgesi'nin açıklanmasıyla Ortodoks Hristiyan inancının incelenmesi. c) Rab'bin Duası, İncil'deki mutluluklar ve Tanrı yasasının on emrinin açıklanmasıyla Hristiyan ahlakının incelenmesi. d) İlkokul öğrencilerinin işlediği Eski ve Yeni Ahit'in kutsal tarihi, eklemelerle tekrarlanır ve öğrencilerin en büyük dikkati, mümkün olduğunca İncil'i ele alarak işlenen Yeni Ahit'in kutsal tarihine odaklanır. İkinci sınıf müfredatı Hristiyan Kilisesi'nin ilahi hizmetleri, Eski ve Yeni Ahit'in kutsal tarihi, Okul yılı sonunda, öğrencilere Rab İsa Mesih'e olan sarsılmaz inancın canlı örneklerini vermek amacıyla, kutsal havarilerin ve en ünlü şehitlerin ve iman savaşçılarından bilgiler verilir. Üçüncü sınıf müfredatı; Metropolit Filaret'in Katesizmi kitabında kapsamlı bir Hristiyan katesizmi (üç bölümün tamamı) ve Rahip Bukharev'in ders kitabıyla bağlantılı olarak kilise tarihi üzerine bölümlü bir ders işlenmektedir. Öğrencileri İsa Mesih hakkındaki kehanetlerle tanıştırmak için, haftada bir ders kutsal yazıların bazı bölüm ve pasajlarının açıklamalı olarak okunmasından oluşur. Tüm sınıflarda Rusça zorunlu olarak; Birinci sınıfta 15, ikinci ve üçüncü sınıfta 13 saat olarak verilmiştir. Rusça dil dersleri aşağıdaki alıştırmalardan oluşur; Konuşma, kelimelerin doğru telaffuzu, açıklamalı okuma, dil bilgisi, yazma ve kompozisyon oluşturma şeklinde sistematik olarak öğretilmiştir (Otçet o Deytelnosti, 1900, s. 11,12,13).

Bu müfredata bakıldığı zaman Mamadış gibi taşra sayılabilecek bölgelerde verilen eğitimin içeriği de belirlenmektedir. Buradan mezun olan öğretmenlerin sistemli şekilde Ortodoksluğun kanonik temelleri ve üst sınıflarda kapsamlı şekilde Hristiyan Ortodoks inancını öğrendikleri görülmektedir. Tüm sınıflarda zorunlu olarak öğretilen Rus dili ise misyonerlerin elini güçlendiren en önemli hususlardan birisidir. Bunu Tatarca'ya çevrilen kitapların içeriğinden de anlayabiliyoruz. Kardeşliğin çeviri faaliyetlerine bakıldığında 1875'e kadar çoğunluğu İlminskiy'nin gayretleriyle tercüme edilmiş 18 kitap yayımlanmıştır. 1875-88 yıllarında 26 kitap Tatar diline çevrilmiş ve son raporlama yılında belirtildiği üzere 1891-92 yıllarında dil üzerine 5 kitap Tatar diline tercüme edilmiştir (Perevodçeskaya Komissiya, 1901, s.19,22).

İlminskiy'nin (27 Aralık 1891) Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti ve misyonun durumunda köklü değişiklikler yaşanmıştır. İlminskiy'e muhalif olanların güçlenmesi karşısında Cemiyet İlminskiy gibi bir lider çıkaramamıştır. İlminskiy'nin fikir ürünü olan ve uzun yıllar Aziz Guriy Kardeşliği tarafından yönetilen Kazan Merkez Vaftiz Okulu, halefi N. A. Bobrovnikov yönetiminde, iki sınıflı bir Rus cemaat okulunun programlarına göre eğitim vermeye başlamıştır. Yeni müdür, devlet okulunu Kazan bölgesinin idari organlarının saldırılarından başarıyla koruyamamış, çünkü pedagoji dünyasında sefelinin sahip olduğu koşulsuz desteğe sahip olamamıştır (Belençuk, 2006, s. 32). İlminskiy'nin en önemli faaliyetlerinden birisi Kazan Merkezi Kreşin-Tatar Okulu'nu kurmasıdır. Okul, 1864'de eğitim-öğretim hayatına başlamış, Kazan, Ufa, Vyatka, Samara ve diğer valiliklerdeki Kreşin-Tatar nüfusunu eğitim yoluyla samimi birer Ortodoks Hristiyan'a dönüştürecek misyonerler yetiştirmektir (Özsoy, 2025, s. 179). Çarlık Rusya'nın 26 Mart 1870'de "Rusya'nın Güney Doğu ve Doğu Bölgelerindeki Yabancıların Eğitimine Dair Tedbirler" başlıklı bir layiha ile kanunlaştırdığı İlminskiy sistemi işlevselliğini kaybetmiştir (Aça, 2013). Okullarda Rusça konuşulmaya başlanmış, yabancı kökenli tüm öğretmenler Kazan Öğretmen Okulu'ndan atılmıştır. Bu gibi durumlarda olduğu gibi, sistemdeki kardeş okullarında çok sayıda teftiş ve denetim başlamıştır. 1905 devrimi Rusya içerisinde dengeleri tersine çevirmiştir. Mevcut idare, İlminskiy'nin sistemini sadece pagan nüfus üzerinde değil, diğer dünya inançlarına sahip tüm topluluklara uygulamaya çalışmıştır. İlminsky'nin sistemini diğer inançlara mensup kişilere yaygınlaştırma girişimlerinin yanlışlığı kısa sürede ortaya çıkmıştır. 1913 senesinde İlminskiy Sistemi radikal bir kararla kısıtlanmış ve idari merkezi yaklaşım yabancıların eğitiminde etkili olmuştur (Belençuk, 2006, s. 32).

Sonuç

XIX. yüzyılda Kazan Valiliği'nin Mamadış ilçesinde Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti'nin yürüttüğü eğitim faaliyetleri, Çarlık Rusyası'nın dinî ve kültürel stratejilerinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Cemiyet, eğitim yoluyla yerel halkları Ortodoksluğa yönlendirmeyi, böylece Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmeyi amaçlamıştır. Özellikle Kreşin Tatarları, bu sürecin merkezinde yer almış; onlar üzerinden yeni bir kimlik ve bağlılık modeli inşa edilmeye çalışılmıştır. Mamadış ilçesinde açılan okulların sayısında ve öğrenci sayılarında artış gözlemlense de bu, Ortodoksluğun bölge halkı arasında köklü bir şekilde yerleşmesine yetmemiştir. Müslüman Tatarların güçlü dinî yapıları, mollaların liderliği ve cami-medrese ağı, misyonerliğin etkisini sınırlayan en önemli unsurlar olmuştur. Ayrıca Rus eğitim sisteminde kiliselerin nüfus temelli açılması zorunluluğu, Müslümanların ise daha küçük topluluklarda bile cami inşa edebilmesi, iki din arasındaki dengesizliği ortaya koymuştur. Bu durum, Müslüman toplulukların kimliklerini korumalarını kolaylaştırmıştır. Cemiyetin raporlarında yer alan veriler, eğitimin yaygınlaştığını gösterse de asıl hedef olan dinsel dönüşümün sınırlı başarıya ulaştığını kanıtlamaktadır. Yerel dillere yapılan çeviriler ve öğretmen yetiştirme faaliyetleri, Ortodoksluğun anlaşılır kılınmasına katkı sağlamış ancak halkın büyük kısmı tarafından kabul görmemiştir. Özellikle Müslüman Tatarların vakıf kültürü sayesinde cami ve okullarını sürekli desteklemeleri, Rusya'nın Ortodoksluğu politikalarının önünde güçlü bir engel teşkil etmiştir. Sonuç olarak Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyeti'nin eğitim faaliyetleri, Rusya'nın asimilasyon politikalarının somut bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Mamadış örneği, misyonerlik çabalarının kısa vadede belirli kurumsal kazanımlar sağladığını ancak uzun vadede beklenen dinsel dönüşümü gerçekleştirmediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, İdil-Ural bölgesinde İslam'ın toplumsal dayanışma ve kimlik koruma gücünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Dolayısıyla Cemiyetin faaliyetleri, bölgenin sosyo-dinî yapısını dönüştürmekten çok, Rusya'nın asimilasyon girişimlerinin tarihsel bir belgesi niteliğini taşımaktadır.

Kaynakça

Ana Kaynaklar

- Akti: Sobraniye v bibliotekah i arhivah Rossiskoy Imperii Arheograficheskoy Komissiyey Imperatorskoy Akademii Nauk. (Tom. 1, 1294–1598). (1838). Tipografiya II, Otdelnyy Sobstvennoy E. İ. V. Kantseliyari.*
- Godiçnoe Sobraniye Bratstva Sv. Guriya 30 Oktyabr 1873 g.; Otçet o deyatelnosti soveta sego bratstva ot 4 Oktyabr 1872 g. po 4 Oktyabr 1873 g. (1873). Tipografiya Universiteta.*
- Otçet Bratstva Sv. Guriya za dvatsat perviy Bratskiy God (c 4 Oktyabr 1887 g. po 4 Oktyabr 1888 goda). (1888). Tipografiya Imperatorskogo Universiteta.*
- Otçet o Deyatelnosti Bratstva Sv. Guriya ot 4 Oktyabr 1873 goda po 4 Oktyabr 1874 goda. (1875). Tipografiya Imperatorskogo Universiteta.*
- Otçet o Deyatelnosti Bratstva Sv. Guriya ot 4 Oktyabr 1874 goda po 4 Oktyabr 1875 goda. (1876). Tipografiya Imperatorskogo Universiteta.*
- Otçet o Deyatelnosti Bratstva Sv. Guriya za tridsat vtoroy bratskiy god (s 4 Oktyabr 1898 goda po 4 Oktyabr 1899 goda). (1900). Tipografiya V. M. Kluçnikova.*
- Otkritie pravoslavnogo tserkovnogo bratstva vo imya Svyatitelya Guriya pri kafedralnom sobore i pervoe obşee sobranie bratstva. (1867).*
- Perevodçeskaya Komissiya Pravoslavnogo Missionerskogo obşestva pri bratstve Sv. Guriya v Kazani. (1901). Peçatnaya A. İ. Sinegrevoy.*
- Pravoslavnyy Blagovestnik, No. 1, (1894). Tipografiya A. İ. Sinegrevoy.*
- Pravoslavnyy Sobesednik, Cast tretiy. (1867). Universitetskaya Tipografiya.*

Pravoslavnny Sobesednik, Cast tretiy. (1864). Universitetskaya Tipografiya.

Spisok s pistovih knig po g. Kazani s uyezdom (1566–1568 gg.). (1877). Tipografiya Imperatorskogo Universiteta.

Araştırma Eserler

Aça, M. (2013). Misyoner şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İlminskiy'nin Çarlık Rusyası'nın Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarındaki yeri. *Yeni Türkiye*, (55), 1464-1477.

Alp, A. (2016). İdil-Ural Bölgesinde Ruslaştırma siyasetine misyonerlerin katkılarına bir örnek olarak Mihail Aleksandroviç Maşanov'un çalışmaları. İçinde B. Bayram (Ed.), *Milliyetlerin kesişme noktası: İdil-Ural çalıştay II bildiri kitabı* (ss. 215-228). Kırklareli Üniversitesi Yayınları.

Belençuk, L. N. (2006). O prosveşenii narodov Rossii vo vtoroy polovine XIX – načale XX veka. *Vestnik PSTGU IV: Pedagogika. Psihologiya*, (3), 118-128.

Gökgöz, S. S. (2007). *Yenifimiy Aleksandroviç Malov: İdil-Ural'da İslam karşıtı Rus misyon siyaseti*. Köksav Yayınları.

İlyas, T. (2021). *Rus misyoner kaynaklarına göre Rus Çarlığı ve Türkler, 1552–1917* (3. bs.). Ötüken Neşriyat.

İshakov, R. (2017). Etnosotsialnie protessi sredi kryaşen vo vtoroy polovinye XVI veka – Naçala XX veka. In R. R. İshakov (Ed.), *İstoriya i kultura Tatar-Kryaşen XVI–XX veka* (ss. 15-120). Institut İstoriy im. Ş. Mardjani AN RT.

Majorovskiy, A. F. (1871). *Pokorenie Kazani Russkoy derjave i Hristianstvu*. Tipografiya i Litografiya M. A. Gladişevoy.

Nikolaev, G. A. (2016). *Voljskoe krestyanstvo vo vtoroy polovinye XIX – načale XX v.; Etiid po istorii i etnologii*. ÇĞİGN.

Özsoy, E. (2025). İdil-Ural'a çarlık misyoner matbuatı gözünden bakmak: Pravoslavniı Blagovestnik Dergisi ve Rus-Tatar rekabeti. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 25(1), 175-204. <https://doi.org/10.32449/egetid.1660230>